

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
Politikatudományi Doktori Program

A NÉMET CIVIL HATALOM SAJÁTOS MEGJELENÉSI FORMÁI

című

doktori (PhD) értekezés tézisei

Bischof Péter

Témavezető (konzulens):

Laczkóné Dr. habil. Tuka Ágnes PhD, ny. egyetemi docens

2020

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS.....	3
2. A DISSZERTÁCIÓ FELÉPÍTÉSE	6
3. KUTATÓ KÉRDÉSEK, HIPOTÉZISEK	7
4. A KUTATÁS MÓDSZERE	9
5. ÖSSZEGZÉS – KONKLÚZIÓ	13
6. HIVATKOZÁSOK A TÉZISEKBEN	22

1. BEVEZETÉS

A témaválasztás indoklása

Németország a huszadik században, az első és a második világháború során elsősorban a klasszikus realista eszközökre – földrajzi kiterjedésére és elhelyezkedésére, gazdasági erejére és lélekszámára – támaszkodik és militáns erején keresztül akarja befolyását kiterjeszteni Európára, illetve a világra. Ezek az imperialista területszerző próbálkozásai – a vele szemben létrejött nemzetközi koalíciók összefogásának okán – azonban mindkét alkalommal elbuknak. Mindezek ellenére a Német Szövetségi Köztársaság (továbbiakban: NSZK) még ugyanebben a században Európa, illetve a világ egyik vezető gazdasági hatalmává válik. Vezető pozícióját pedig úgy képes elérni, hogy nem lesz atomhatalom, illetve a katonai beavatkozásoktól hosszú évtizedekig következetesen távol tartja magát. Gazdasági teljesítményét és népességét sem használja katonai potenciáljának erősítésére, vagyis lemond az elsődlegesen realista forrásokként ismert hard power eszközök¹ igénybevételéről. E folyamatok kapcsán jogosan vetődhetnek fel a következő kérdések:

Létezik-e olyan sajátosan német politikai eszközrendszer, amelynek fontos szerepe van a német érdekek érvényesítésében, illetve a nemzetközi politika alakításában?

Ha a kérdésre igen a válasz, akkor miben azonosíthatóak ezek jellemzői?

Amint azt a külső szemlélő is könnyedén megállapíthatja, nemzetközi céljainak (mint például a nemzetközi elfogadás és hitelesség megteremtése, a gazdasági rehabilitáció végrehajtása, a nyugati integrációs szervezetekhez történő csatlakozás, vagy az aktív önálló külpolitika kialakítása) elérése érdekében más utat kell választania. „Európai Németországot akarunk, nem német Európát” mondta Thomas Mann² (1953) a Hamburgi Egyetemen tartott előadásában. A Nobel-díjas német író e híres kijelentésében egy fontos kritériumra tapint rá, hiszen míg az „európai Németország” egy kulturális, értékbeli meghatározottságot és elköteleződést jelent, addig a „német Európa” sokkal inkább egy realista, hegemonikus

¹ A szakirodalom a hard power eszközei közé sorolja „egy ország gazdasági erejét, lakosságának számát, nagyságát és összetételét, továbbá a természeti javak és nyersanyagkincsek meglétét, valamint katonai erejét” (Szilágyi 2013: 204-205). Lásd bővebben: Szilágyi István (2013): *Geopolitika*. Pécs, Publikon Kiadó.

² Thomas Mann korábban (1918) annak a meggyőződésének ad hangot, miszerint „a német nép a politikai demokráciát soha nem fogja szeretni, abból az egyszerű okból kifolyólag, mert a politikát magát nem lehet szeretni, és hogy a hírhedt „autoriter állam” a német népnek alkalmasabb, elégséges és számára ez az alapvetően akart államforma jelenleg és marad is” (Mann 1960: 30). Lásd bővebben: Thomas Mann (1960): *Betrachtungen eines unpolitischen*. Második átnézett kiadás. Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag

törekvést feltételez.³ Viszont az „európai Németország” megteremtése paradigmaváltást követel meg, mind a belpolitikában, mind a külpolitikában. A disszertáció elsősorban azokra a német külpolitikai sajátosságokra igyekszik koncentrálni, amelyek alapvetően járulnak hozzá az új európai Németország kialakulásához.⁴

A téma aktualitása

A második világháború után az ország katonai hatalomként – érthető módon – nem is jöhet szóba, ezért más módot kell választania nemzetközi céljainak (mint például az NSZK pozitív nemzetközi képének megteremtése) eléréséhez. A hidegháború végén, a német újraegyesítés folyamatában újra önként lemond⁵ a tömegpusztító ABC-fegyverek⁶ birtoklásáról és egyúttal ismét elkötelezi magát a további Észak-atlanti Szerződés Tanácsa (továbbiakban: NATO) tagság mellett is. Ez a lépés egyben az NSZK külpolitikai hagyományainak folytatását is jelenti.

Donald Trumpnak (2017-) az Amerikai Egyesült Államok (továbbiakban: USA) elnökévé történő megválasztása óta nagyban megváltoznak az amerikai hangsúlyok a nemzetközi kapcsolatokban. Az NSZK tekintetében a leglátványosabb változást az látszik elhozni, miszerint Washington a jövőben nem akarja Berlint a NATO „potyautasaként”⁷ látni, ezért

³ Lásd részletesen: Beck, Ulrich (2013): *„Német Európa: Új hatalmi térségek a válság jegyében*. Szeged, Belvedere

⁴ A doktorjelölt téma iránti érdeklődését alapvetően két dolog inspirálja. A Pécsi Tudományegyetem BTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék MA hallgatójaként szakdolgozatának („Globális hatalom a XXI. században: Amerikai Egyesült Államok vs. Kína”) témájaként az Amerikai Egyesült Államok és Kína soft powerének kérdésével foglalkozik. PhD-hallgatóként pedig több alkalommal is Németország Európa politikájával kapcsolatos témákban publikál. Először Ulrich Beck *„Német Európa. Új hatalmi térségek a válság jegyében”* című esszéjét recenzálja a Politikatudományi Szemlében (2015/2), amely sok gondolatot ébreszt a német hatalom működésének összetett természetéről, illetve a német Európa politika szempontjairól. Később a német politika iránti érdeklődés okán recenzálja Helmut Kohl *„Aggodalom Európáért. Felhívás.”* című politikai felhívását szintén a Külügyi Szemlében (2017. tavasz), mely során pedig a német kereszténydemokrata szempontú Európa politika és politikai gondolkodás rejtelmeibe nyer rövid betekintést. Végül 2017. novemberben a Fiatalok Európában Konferencián (Pécs) *„Német Európa? Németország Európa Politikája”* címmel tart előadást, amelynek tanulmányváltozata a konferencia tanulmánykötetében jelenik meg.

⁵ Az NSZK először 1954-ben az úgynevezett „Westvertäge” (Nyugati Szerződések) tárgyalásai során mond le az ABC-fegyverek birtoklásáról. Konrad Adenauer kancellár saját bevallása szerint teljes kancellári megbízatása ideje alatt csak ebben az egy esetben cselekedett anélkül, hogy „kabinetét, frakcióját vagy pártját meghallgatta volna. Aminek okát a tárgyalások alakulása szolgáltatta” (Schwarz 1986, 157). Lásd bővebben: Schwarz, Hans-Peter (1986): *Adenauer. Der Aufstieg 1876-1952*. Harmadik átnézett kiadás. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt

⁶ Atomic Biological Chemical Weapons: ABC (atom, biológiai, kémiai) fegyverek.

⁷ A hegemon stabilitás elmélete szerint „a liberális nemzetközi gazdaság megkívánja, hogy a vezető hatalom biztosítson bizonyos közjavakat. Ugyanakkor bármely egyén fogyasztása a közjavakból nem érinti (nem csökkenti) mások fogyasztását, miközben senkit sem lehet meggátolni a közjavak fogyasztásában, akár fizet érte az illető, akár nem. Egy ilyen helyzet pedig az egyéneket (vagy egyes nemzeteket) a potyautasságra ösztönzi – vagyis, hogy előnyt húzzanak a közjavakból anélkül, hogy fizetnének érte, mivel senki sem zárható ki az élvezetéből. Ez azt jelenti, hogy a közjavakból általában kevesebbet állítanak elő, mint amennyi szükséges, mivel csak kevés szereplő érez ösztönzést az ilyen javak előállításának költségeinek fedezésére” (Gilpin 2004: 95).

elvárja tőle az általa évente előállított bruttó hazai termék (továbbiakban: GDP) legalább két százalékának katonai fejlesztésekre költését.⁸ ⁹ Ez értelmezhető egyrészt akként, miszerint az USA nem kívánja Európát a korábbiakhoz hasonló katonai potenciállal védeni. Másrészt jelentheti azt az üzenetet is, miszerint Európa vállaljon nagyobb részt saját védelméből. Németország viszont a megállapodás ellenére sem látszik teljesen elkötelezettnek a katonai kiadásainak két százalékra növelésére.¹⁰ Jogosan vetődhet fel tehát a kérdés:

Mi lehet ebben a helyzetben Németország perspektívája?

Az NSZK jelen nemzetközi identitását nagyban meghatározzák az elmúlt évtizedek azon politikai, gazdasági és társadalmi tapasztalatai, amelyek a hatalom civilizálásától kezdve, a gazdasági felemelkedésen és a társadalmi igazságosságra fókuszáló szociális piacgazdaság melletti elkötelezettségén túl, a szó legnemesebb értelmében vett európai szemléletet is a német mainstream gondolkodás sajátjává teszik. Az Európai Unió (továbbiakban: EU) békéjének sikeres megőrzése,¹¹ valamint a német állam önazonossága (mint például a katonai erőszak elsődleges alkalmazásának alapvető elutasítása vagy az európai integráció, illetve a multilaterális együttműködések iránti elkötelezettség) azt implikálják, hogy a német¹² soft powerként megjelenő civil hatalom a jövőben napirenden maradhat.

A disszertáció alapvetően a német civil hatalom szerep bemutatására és értelmezésére vállalkozik. Érdeklődésének középpontjában annak sajátos megjelenési formái állnak: a külügyi kultúrpolitika és a pártalapítványok.

Lásd bővebben: Gilpin, Robert (2004): *Nemzetközi politikai gazdaságtan*. Budapest, Budapest Centre for International Political Economy

⁸ Die Welt (2018. július 4.): „Deutschland ist ein unsolidarischer Trittbrettfahrer.” (Forrás: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article178689794/Verteidigungspolitik-Deutschland-ist-ein-unsolidarischer-Trittbrettfahrer.html>, Letöltés időpontja: 2019. július 23.)

⁹ Frankfurter Allgemeine Zeitung (2019. június 13.): „Amerikanische Truppen vom Deutschland nach Polen?” (Forrás: <https://www.faz.net/aktuell/politik/trumps-praesidentschaft/trump-erwaegt-verlegung-von-truppen-von-deutschland-nach-polen-16234033.html>, Letöltés időpontja: 2019. augusztus 10.)

¹⁰ Neue Zürcher Zeitung (2019. április 3): „Deutschlands Multilateralismus hat auch eine militärische Seite: Sie ist teuer und heisst Nato.” (Forrás: <https://www.nzz.ch/meinung/nato-deutschlands-multilateralismus-hat-eine-militaerische-seite-ld.1472458>, Letöltés időpontja: 2019. augusztus 10.)

¹¹ 2012-ben az Európai Unió kapta a Nobel-békedíjat.

¹² A következőkben a „német” jelző alatt alapvetően az NSZK értelmeződik, és minden esetben a szöveg kontextusa dönti el, hogy az újraegyesítés előtti vagy az azt követő német államról van-e szó. A Német Demokratikus Köztársaság vonatkozásában pedig a „kelet-német” kifejezés jelenhet meg.

2. A DISSZERTÁCIÓ FELÉPÍTÉSE

A disszertáció összesen kilenc fejezetet ölel fel. A bevezető első fejezet tartalmazza a témaválasztás indoklását, a téma aktualitását (problémafelvetés), illetve ismerteti azt a magyar és nemzetközi szakirodalmat, amelyben elhelyezi jelen doktori dolgozatot. Vácsolja a disszertáció felépítését.

A második fejezet bemutatja a kutatás fókuszait, továbbá teret ad a kutatással kapcsolatos kérdések és hipotézisek megfogalmazásának.

A harmadik fejezet ismerteti a kutatás során használt módszertani irányzatokat, valamint a kutatás forrásait.

A negyedik fejezet ad teret a kutatással releváns elméleti alapoknak. Így a civilizáció értelmezése körül kialakuló álláspontoknak. A Public Diplomacy és a külügyi kultúrpolitika fogalmának, illetve a nemzetközi kapcsolatok iskolái (neorealista, neoliberais, konstruktivista) szerinti értelmezésüknek.

Az ötödik fejezet az 1945 utáni német államfejlődéseket és külpolitikai kultúrák alakulását mutatja be, illetve elemzi azokat. Végül összegzi a folyamatok tanulságait.

A hatodik fejezet feltárja a civil hatalom szerep kialakulásának elméleti forrásait és előzményeit. Összeveti civil hatalom szerep és a soft power azonosságait és különbségeit. Bemutatja a civil hatalommal és a soft powerrel szembeni kritikákat.

A hetedik fejezet tárgyalja a német külügyi kultúrpolitika fejlődését, hangsúlyainak változásait, valamint a pártalapítványok általános és nemzetközi tevékenységét. Felvázolja a pártalapítványoknak a Public Diplomacy és külügyi kultúrpolitika területein megjelenő soft power szerepét.

A nyolcadik fejezet bemutatja azokat a szempontrendszereket, amelyeken keresztül a kutató megvizsgálja a civil hatalmi szerep érvényességét a német soft power eszközrendszerekben.

A kilencedik fejezet a kutatás eredményei alapján ad választ a kutatói kérdésekre, illetve összegzi a hipotézisek állításainak tarthatóságát vagy cáfolhatóságát. A kutatás hasznossága keretében bemutatja a kutatástól várható eredményeket és ezek felhasználhatóságát.

3. KUTATÓ KÉRDÉSEK, HIPOTÉZISEK

Kutatói kérdések

A kutató elsőként megfogalmazza azokat a kutatói kérdéseket, amelyek a külügyi kultúrpolitikai dokumentumokban megjelenő súlypontok (alapelvek, célok és irányok) tekintetében a német civil hatalom szerep érvényesülésének szempontjából relevánsak.

A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok kijelölik a hivatalos külügyi külpolitika súlypontjait (alapelvek, célok, irányok). Ezek alapvetően meghatározzák a német külügyi kultúrpolitika cselekvését, amely alapján a NSZK a nemzetközi kapcsolatokban megítélésre kerül. Ezek alapján az első kutatói kérdés:

(Kérdés 1.) A külügyi kultúrpolitikai dokumentumokban megjelenő súlypontok (alapelvek, célok, irányok) megfelelnek-e a német civil hatalom szerepnek?

A vizsgálat tárgyát képező külügyi kultúrpolitika dokumentumok a változó belső (német) és külső (nemzetközi) környezet hatására eltérő hangsúlyokat fogalmazhatnak meg az aktuális külügyi kultúrpolitika céljaiként. Ebből a lehetséges változékonyságból adódóan fontos annak vizsgálata, hogy a külügyi kultúrpolitika esetleges hangsúlyeltolódásai miként hatnak a német civil hatalom szerepre. Mindezek figyelembevételével a második kutatói kérdés:

(Kérdés 2.) Vannak-e súlyponteltolódások (alapelvek, célok, irányok) a külügyi kultúrpolitikai dokumentumokban, és ha igen, akkor azok támogatják, vagy gyengítik a német civil hatalom szerepet?

A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok az előbb említett belső (német), illetve külső (nemzetközi) környezet változása ellenére bizonyos célkijelölések szempontjából konstans jelleget is mutathatnak. Tehát létezhetnek olyan súlypontok (alapelvek, célok, irányok), amelyek a belső vagy külső környezeti változásoktól függetlenül meghatározó szerepet játszanak a külügyi kultúrpolitikában. Ezek alapján a harmadik kutatói kérdés:

(Kérdés 3.) Felismerhetők-e a külügyi kultúrpolitikai dokumentumokban olyan súlypontok (alapelvek, célok, irányok), amelyek folyamatosan jelen vannak mindhárom dokumentumban?

A pártalapítványok a külügyi kultúrpolitika nem állami közvetítő szervezetei, azonban tevékenységük során maguk is „reprezentálják” Németországot külföldön. Ezért is különösen fontos, hogy milyen szerepben tűnnek fel tevékenységük során a fogadó országokban. A

kutató a továbbiakban a pártalapítványok nemzetközi tevékenységével összefüggésben fogalmazza meg azokat a kérdéseket, amelyek a német civil hatalom szerep teljesülése szempontjából relevánsak.

A pártalapítványok nemzetközi tevékenységük során saját súlypontokkal (alapelvek, célok, irányok) rendelkeznek, amelyek egyben értékorientációt is jelentenek. Ennek a szempontnak a vizsgálatához a negyedik kutatói kérdés:

(Kérdés 4.): A vizsgált pártalapítványok nemzetközi tevékenységének súlypontjai (alapelvek, célok, irányok) megfelelnek-e a német civil hatalom szerepnek?

A pártalapítványok eltérő ideológiai elkötelezettségük miatt különböző súlypontokkal (alapelvek, célok, irányok) rendelkezhetnek nemzetközi tevékenységük során. Ebből adódóan különböző módon hathatnak a német civil hatalom nemzetközi megítélésére. Mindezen körülmények figyelembevételével az ötödik kutatói kérdés:

(Kérdés 5.): Vannak-e súlyponteltolódások (alapelvek, célok, irányok) a vizsgált pártalapítványok nemzetközi tevékenységében, és ha igen, akkor azok támogatják, vagy gyengítik a német civil hatalom szerepét?

A pártalapítványok eltérő ideológiai háttérére, illetve súlypontjaik (alapelvek, célok, irányok) önmagukban még nem zárják ki annak a lehetőségét, hogy tevékenységük során azonos súlypontok is megjelenjenek. Ezek alapján a hatodik kutatói kérdés:

(Kérdés 6.): Felismerhetőek-e a pártalapítványok nemzetközi tevékenységében olyan súlypontok (alapelvek, célok, irányok), amelyek minden vizsgált pártalapítvány esetében jelen vannak?

Kutatói hipotézisek

A kutató a civil hatalom szerep érvényesülése tekintetében a külügyi kultúrpolitikai dokumentumok tartalmával, valamint a pártalapítványok tevékenységével kapcsolatban az alábbi hipotéziseket fogalmazza meg.

A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok súlypontjai (alapelvek, célok, irányok) annak ellenére, hogy eltérő nemzetközi környezetben születnek, mégis alapvetően támogatják a német civil hatalom szerepét. Ezek alapján az első kutatói hipotézis:

Hipotézis (1): A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok súlypontjai (alapelvek, célok, irányok) támogatják a német civil hatalom szerep érvényesülését.

A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok súlypontjai (alapelvek, célok, irányok) differenciálódhatnak. Ennek ellenére a külügyi kultúrpolitikai dokumentumok súlypontjai mégis folyamatosan támogatják a német civil hatalom szerepét. Ezek alapján a második kutatói hipotézis:

Hipotézis (2): A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok más-más hangsúlyokon keresztül támogatják a német civil hatalom szerepét.

A pártalapítványok nemzetközi tevékenysége annak ellenére, hogy a külügyi kultúrpolitikában nem állami közvetítőszervezetként vesznek részt, tevékenységük során mégis támogatják a német civil hatalom szerep nemzetközi megjelenését. Ezek alapján a harmadik kutatói hipotézis:

Hipotézis (3): A pártalapítványok nemzetközi tevékenysége támogatja a német civil hatalom szerep megvalósulását.

A pártalapítványok tevékenységét alapvetően meghatározza a mögöttük álló pártok ideológiai (kereszténydemokrata, keresztény-szociális, liberális, szociáldemokrata) karaktere. Mindezek a körülmények mégsem mondanak ellent annak, hogy a pártalapítványok nemzetközi tevékenységükkel támogatják a német civil hatalom szerepét. A fentiek alapján a negyedik kutatói hipotézis:

Hipotézis (4): A pártalapítványok nemzetközi tevékenységük során ideológiai beállítottságuk szerint eltérően, de támogatják a német civil hatalom szerepét.

4. A KUTATÁS MÓDSZERE

A disszertáció elsősorban az elsődleges források felhasználására hagyatkozik, és ezek segítségével vonja le következtetéseit. A kutatás fókuszai szempontjából releváns elméleti hátttereket a külföldi és magyar szakirodalom feldolgozása alapján ismerteti.

A német civil hatalom szerep vizsgálatának esetében nagyon fontos a szempontrendszerek pontos meghatározása. A kutató a külügyi kultúrpolitikai dokumentumok elemzésekor Kirste és Maull szempontrendszerét alkalmazza. Míg a pártalapítványok vizsgálatához előbbit adaptálja és transzformálja. (A szempontrendszereket a VIII. fejezet tartalmazza.)

A kvalitatív kutatás bemutatása

A disszertáció a feltett kutatói kérdések és a megfogalmazott kutatói hipotézisek vizsgálatára koncentrál, amihez a kvalitatív kutatás különböző módszereit alkalmazza. A kutatás során nagy hangsúlyt fektet az elméleti megállapítások mellett, a gyakorlati tapasztalatokból adódó információk feldolgozására is, illetve utóbbi két szempont szintézisére.

- (1) A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok civil hatalom szerep vizsgálatához a kvalitatív kutatás beavatkozás-mentes, tartalomelemzés módszerét alkalmazza. Az elemzés célja a kutatói kérdések és hipotézisek analizálhatóságának megteremtése.
- (2) A pártalapítványok nemzetközi tevékenységének a civil hatalom szerepnek történő megfelelésének vizsgálatához szintén a kvalitatív kutatás módszerét alkalmazza.
 - (a) A kvalitatív kutatás beavatkozás módszereként a félig strukturált mélyinterjúk (oral history) segítségével térképezi fel a vizsgált pártalapítványok tevékenységét. Az interjúkészítés interaktív és reflexív, amelynek célja az interjúalanyok személyes tapasztalatainak minél részletesebb megismerése. (Az interjúk kérdéseit a 4-es Melléklet tartalmazza.)
 - (b) A mélyinterjúk információit esettanulmány módszerével dolgozza fel.

A kutatásnak nem célja az önálló elméletalkotás, sokkal inkább a megismert adatok és tények feldolgozása után a kutatói kérdések megválaszolása, illetve a hipotézisek ellenőrzése.

Interjúalanyok kiválasztása

Az interjúk megtervezése során két fontos szempont vezérli a kutatót:

- (1) Olyan pártalapítványokkal kíván interjút készíteni, amelyek jelenleg kormányon vannak, illetve legalább valamikor kormányon voltak.¹³
- (2) Az interjúalanyok kiválasztásánál fontos szerepet játszik az az aspektus, miszerint az első vonalból (irodavezetők), valamint a második vonalból (belső szervezetek vezetői) is megszólaltassa a pártalapítványok képviselőit.

A kutató a következő személyekkel készít interjút:

Dirk Kunze (FNS), a MENA régió irodavezetője. 2009 és 2012 között az FDP Bundestag frakciójának a brüsszeli EU-kapcsolattartó irodájában dolgozik. 2012 és 2019 között a FNS

¹³ A kutató többszöri megkeresése ellenére a Szövetség 90/ Zöldek Párja (BÜNDNIS 90/ DIE GRÜNEN) részéről sajnos nem mutatkozik együttműködési készség egy mélyinterjú elkészítéséhez.

kairói és bejruti irodájában dolgozik. 2019 óta a FNS MENA régió irodájának vezetője Ammanban (Jordánia). A disszertációban a következő megjelöléssel jelenik meg: [Dirk Kunze (FNS) interjú]

Frank Spengler (KAS), a budapesti iroda vezetője. 1981 óta áll a KAS szolgálatában. 1981 és 1996 között területi képviselő Tanzániában, Zimbabwében és Dél-Afrikában. 1989 és 1990 között projektkoordinátor Zambiában. 1988 és 1992 között a KAS gazdaságpolitikai különleges programjának koordinátora Afrikában. 1996 és 1999 között az Észak-Amerika, Európa, Japán Osztály vezetője. 1999 és 2004 között a cseh és a szlovák irodák vezetője. 2004 és 2006 között a törökországi iroda vezetője. 2006 és 2012 között az Európai és Nemzetközi Együttműködés Főosztály megbízott vezetője. 2012 óta a magyarországi iroda vezetője. A disszertációban a következő megjelöléssel jelenik meg: [Frank Spengler (KAS) interjú].

Jochen Steinhilber (FES). 2008 és 2010 között a FES brazíliai (Sao Paolo) képviseleti irodájának vezetője. 2010-től a pártalapítvány Globális Politika és Fejlesztési Ügyosztályát irányítja. A disszertációban a következő megjelöléssel jelenik meg: [Jochen Steinhilber (FES) interjú].

Prof. Dr. Reinhard Meier-Walser, PhD (HSS), az Akademie für Politik und Zeitgeschehen (APZ) agytröszt vezetője. 1995-től vezeti az APZ (München) intézetét. 1996 és 2019 között a HSS gondozásában megjelenő *Politische Studien* folyóirat főszerkesztője. 2009-2018 között a HSS megbízott vezérigazgatója (illetve főtitékára). A disszertációban a következő megjelöléssel jelenik meg: [Reinhard Meier-Walser (HSS) interjú].

A mélyinterjúk lehetőséget adnak a gyakorlati szakemberek véleményének elemzésére, értékelésére és az esettanulmány elkészítésére.

Esettanulmány

A mélyinterjúk információi alapján szükséges a pártalapítványok nemzetközi tevékenységének megértése, ezért az oral history kutatás eredményeinek feltárásához elengedhetetlen a saját, aktív, jelenséget vizsgáló, majd interpretáló szerep kialakítása. Utóbbi kutatói igénynek eleget téve a disszertáció a kvalitatív kutatás esettanulmány módszerét alkalmazza a pártalapítványoknak a civil hatalom szerepnek történő megfelelése vizsgálatához. Ennek alapvető célja azoknak az összetevőknek a megvilágítása, amelyek által megvizsgálhatók a kutató kérdések és hipotézisek.

A kutatás forrásai

A német külügyi kultúrpolitikai dokumentumok forrásai:

(1) A „Külügyi Kultúrpolitika Parlamenti Vizsgálóbizottság Jelentése” (1975) a Bundestag honlapján, szabadon hozzáférhető forrásból származik.¹⁴

(2) A „Külügyi Kultúrpolitika – Konceptió 2000” forrása a Külföldi Kapcsolatok Intézetének (IFA) stuttgarti könyvtára.¹⁵

(3) A „Globalizációt alakítani – partnerségeket kiépíteni – felelősséget megosztani. A szövetségi kormány koncepciója.” (2012) című koncepció forrása a német külügyminisztérium hivatalon honlapja.¹⁶

A pártalapítványok nemzetközi tevékenységének forrásai:

(1) A pártalapítványok honlapjain keresztül elérhető 2018-as évi jelentések.

(2) A pártalapítványok archívumaiban, illetve könyvtáraiban történő kutatások. Utóbbi során személyes kutatás a Friedrich Ebert Stiftung (Bonn), a Hanns Seidel Stiftung (München) és a Konrad Adenauer Stiftung (Sankt Augustin) németországi központjaiban működő könyvtárakban történik.

A disszertációban hivatkozott egyéb források felkutatásának az internetes kutató munka, a Magyar Országgyűlés Könyvtára és a budapesti német nyelvű Andrassy Egyetem Könyvtára szolgált segítségül.

¹⁴ Lásd részletesen: A Bundestag honlapja. (Forrás: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/07/041/0704121.pdf>, Letöltés időpontja: 2019. július 12.)

¹⁵ Institut für Auslandsbeziehungen (IfA): Németország 1917-ben alapított, legrégebbi külügyi kultúrpolitikai közvetítő szervezete. Tevékenysége során az alábbiakat valósítja meg: (1) Kultúrák közötti párbeszéd kezdeményezése. Ennek során támogatja a kulturális és művészeti cserék (mint például a kiállítások, találkozók, párbeszéd és konferenciák) megvalósítását. Valamint a béke megőrzéséhez civil konfliktusmegoldásokkal, illetve a kulturális sokszínűséghez a kulturális kisebbségek támogatása által járul hozzá. (2) A külügyi kultúr- és oktatáspolitikai szakértői centruma. (3) A gyakorlati ügyeket összeköti a tudománnyal és a médiával. (4) A nemzetközi kulturális kapcsolatok kérdéseinek és vitáinak kezdeményezője, elemzője, szervezője és dokumentálója. (5) Felébreszti a külföldi érdeklődését Németország iránt. (Forrás: <https://www.ifa.de/organisation/>, Letöltés időpontja: 2019. augusztus 28.)

¹⁶ Lásd részletesen: A német külügyminisztérium honlapja. (Forrás: <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/216964/09ff755d2f1ba268ce4ebc580da0082c/gestaltungsmachtkonzept-dt-data.pdf>, Letöltés időpontja: 2019. augusztus 28.)

5. ÖSSZEGZÉS – KONKLÚZIÓ

A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok a civil hatalom szerep tükrében

A három külügyi kultúrpolitikai dokumentum minden esetben híven visszatükrözi az adott időszakok nemzetközi kapcsolatainak jellegéből (bipoláris, multipoláris) adódó külügyi kultúrpolitikai lehetőségeket és mozgástereket. Mindezek alapján jól láthatóan a civil hatalom szerep a hetvenes évektől a kétezzer-tízes évekig egy folyamatos, egyre jobban erősödő kibontakozásban mutatkozik meg. Tehát a német civil hatalommá válás folyamata egyértelműen a bipoláris rendszer felbomlása után gyorsul fel, és ettől kezdve jól megfigyelhető Németország folyamatos, szignifikáns azonosulása a civil hatalmi szereppel.

A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok vizsgálata alapján Kirste és Maull civil hatalom szerepkonceptiója fontos mérőföldkőként értelmezhető a német külpolitikai kultúra civil hatalmi jellegének megerősödésében. Bátran ki lehet jelteni, hogy a kormányzó német politikai elit számára a civil hatalmi szerep tudományos megfogalmazása fontos kiindulópontként szolgál a német külügyi kultúrpolitika és nem utolsó sorban Németország nemzetközi civil hatalom identitásának kialakításánál. Az utolsó külügyi kultúrpolitikai koncepció egyben a civil hatalom szerep huszonegyedik századi „programjaként” is értelmezhető, hiszen kivétel nélkül minden elemében megfelel a civil hatalom szempontrendszerének. A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok a civil hatalom szerepnek történő megfelelésének összefoglalóját a 1. számú táblázat tartalmazza.

1. számú táblázat: A külügyi kultúrpolitikai dokumentumokban a civil hatalom szerep tükrében

Szempon t / Külügyi kultúrpolitikai dokumentum	„Külügyi Kultúrpolitikai Jelentés 1975”	„Koncepció 2000”	„Szövetségi Kormány Koncepciója 2012”
(1) Alakítási szándék	részben megfelel	megfelel	megfelel
(2) Nemzeti célkijelölés	részben megfelel	részben megfelel	megfelel
(3) Nemzetközi célkijelölés	részben megfelel	megfelel	megfelel
(4) Átszövődő érdekek és univerzális értékek	részben megfelel	megfelel	megfelel
(5) Speciális külpolitikai cselekvési minták	részben megfelel	részben megfelel	megfelel
(6) A civil hatalom külpolitikai eszközei	nem felel meg	nem felel meg	megfelel

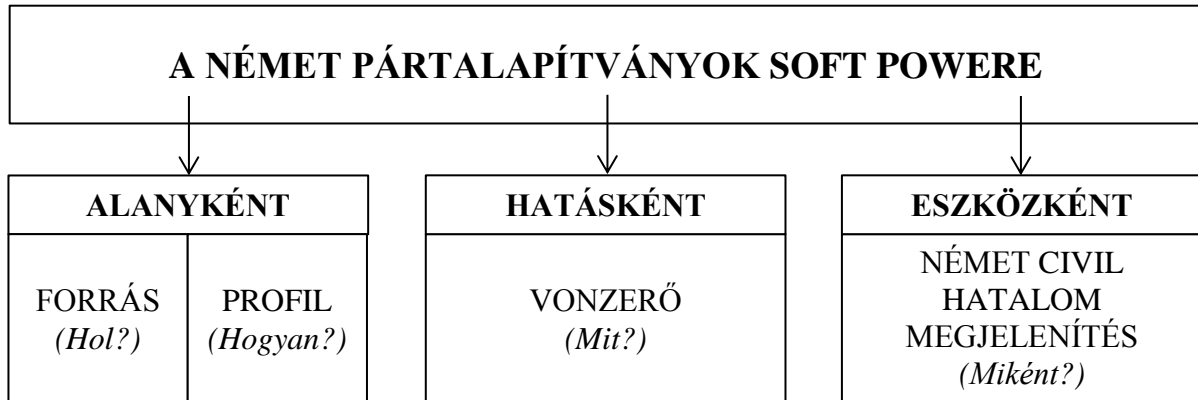
Saját szerkesztés

A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok tulajdonképpen a pártalapítványok általános iránymutatásaiként is értelmezhetők abban a tekintetben, hogy a német civil hatalom nemzetközi megjelenítése során milyen alapelveket, célokat és irányokat jelölnek ki számukra. Ennek megvalósítási módja azonban már a pártalapítványok autonóm döntése, amely során jól láthatóan puha eszközöket használnak.

A pártalapítványok soft power jellege

A pártalapítványok nemzetközi tevékenységében megjelennek azok a soft power tényezők is, amelyekeken keresztül hozzájárulnak saját pozitív önképük, illetve a német civil hatalom kép nemzetközi fenntartásához, fejlesztéséhez és terjesztéséhez. Tehát a pártalapítványok nemzetközi puha szerepe sokkal összetettebb és átfogóbb, mint az első pillantásra tűnik. Nemzetközi tevékenységük során, háromféle módon állítanak elő soft power: alanyként, hatásként és eszközként. Az 1. számú ábra a pártalapítványok soft power karakter-modelljét mutatja be.

1. számú ábra: A német pártalapítványok soft power karakter-modellje

A pártalapítványok soft power karakter-modelljének összetevői:

(1) „Soft power alanyként”: Két, egymással szorosan összefüggő jellemző fedezhető fel tevékenységük során. A *soft power forrás* azokat a működési területeket jelenti, ahol nemzetközi tevékenységüket végzik. A *soft power profil* azt mutatja meg, ahogyan tevékenységüket végzik.

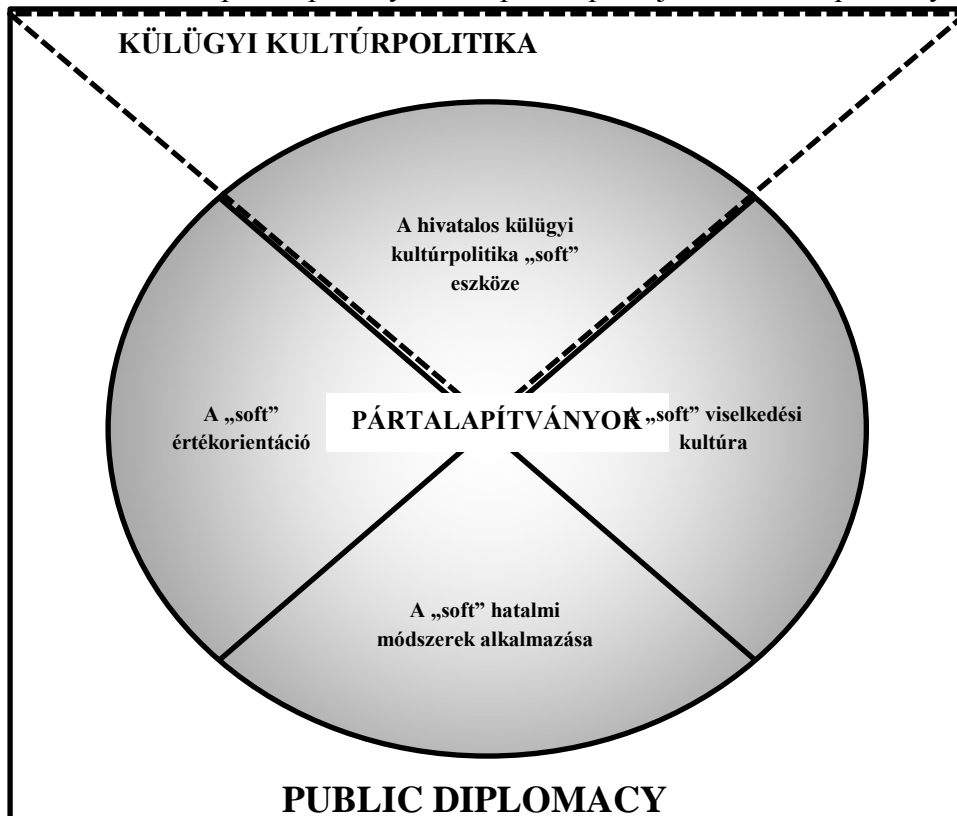
a) A pártalapítványok *soft power forrásai*: (1) A különböző EU szintű problémák megoldásában való közreműködés. (2) Más államok demokratikus, jogállami, piacgazdasági átalakítási törekvéseinek támogatása. (3) A különböző nemzetközi intézmények, rezsimek munkájának támogatása a globális problémák és kihívások megoldásában. (4) Az azonos értékeket képviselő szervezetekkel történő kapcsolatok kiépítése és ápolása. (5) Nemzetközi politikai napirendek (mint például Európa jövője, fenntartható fejlődés, feminizmus, gender, stb.) meghatározása és támogatása. (6) Olyan területeken (mint például a konfliktus megelőzés) való közreműködés, ahova a hagyományos diplomácia nem ér el. (7) Hosszú távú, személyes bizalmi kapcsolatok (mint például az ösztöndíj programok) kialakítása. (8) Civil társadalmi kapcsolatok kiépítése. (9) Nemzetközi irodahálózat működtetése. 10. Think tank tevékenység.

b) A pártalapítványok *soft power profilja*: A Public Diplomacy területén működő pártalapítványok nemzetközi tevékenysége, illetve a külügyi kultúrpolitika megvalósítása értelemszerűen több átfedést is mutathat egymással. Ami a pártalapítványokat különleges szereplővé teszi a Public Diplomacy, illetve a külügyi kultúrpolitika keretén belül az négy, egymással szorosan összefüggő soft power szempontban ragadható meg. (1) *Puha értékorientáció*: A jogállamiság, a demokratikus folyamatok, az emberi jogok érvényesítésének, a szociális

piacgazdaság, a fenntartható fejlődés, stb. támogatása. (2) *Puha viselkedési kultúra*: A partneri viszony kialakítása, a kölcsönösségre és az együttműködésre való törekvés. (3) *Puha módszerek alkalmazása*: A napirendállítás (agenda setting), a napirend alakítás (agenda building), a politikai tanácsadás, valamint a párbeszéd széles formáinak (egyeztetés, tárgyalások, stb.) kialakítása. (4) *A külügyi kultúrpolitika puha eszközének szerepe*: A külügyi kultúrpolitika nem állami közvetítőszervezeteként vesznek részt a külügyi kultúrpolitika végrehajtásában.

A pártalapítványok Public Diplomacy és a külügyi kultúrpolitika területén megjelenő soft power profiljukat a 2. számú ábra illusztrálja.

2.számú ábra: A pártalapítványok soft power profilja a Public Diplomacy területén

Saját szerkesztés

- (2) „Soft power hatásként”: A nemzetközileg sikeres tevékenységük által maguk is soft powerre válnak. Mindez azt jelenti, hogy intézményi modelljük működése olyan saját vonzerővel rendelkezik a nemzetközi kapcsolatokban, amely másokat ennek a mintának az átvételére készítet.
- (3) „Soft power eszközként”: Hozzájárulnak a német soft power, tehát a német civil hatalom szerep nemzetközi megjelenítéséhez. Tevékenységük során olyan értékeket (mint például a demokrácia, a jogállam és az emberi jogok érvényesítése, a fenntartható fejlődés, stb.) támogatnak, valamint olyan puha eljárási módokat (mint például az egyeztetési eljárások, a konfliktus megelőzés, a párbeszéd kialakítása, a békés megoldások keresése, szolidaritás, stb.) alkalmaznak, amelyek megfelelnek a civil hatalom szerepnek. Mindemellett multiplikátorhatással is rendelkeznek a német civil hatalom nemzetközi megjelenítésében.

A kutatói kérdések vizsgálata

(Kérdés 1.) A külügyi kultúrpolitikai dokumentumokban megjelenő súlypontok (alapelvek, célok, irányok) megfelelnek-e a német civil hatalom szerepnek?

A megvizsgált három külügyi kultúrpolitikai dokumentumban megjelenő súlypontok eltérő mértékben felelnek meg a civil hatalom szerepnek. Tehát, amíg „Külügyi Kultúrpolitikai Jelentés 1975” kevésbé, addig a „Koncepció 2000” már több szempontból, míg a „Szövetségi Kormány Koncepciója 2012” már a legnagyobb mértékben megfelel a civil hatalom szerepnek. Tehát külügyi kultúrpolitikai dokumentumok súlypontjai alapján a mai Németország nemzetközi identitása áll legközelebb a civil hatalom szerephez.

(Kérdés 2.) Vannak-e súlyponteltolódások (alapelvek, célok, irányok) a külügyi kultúrpolitikai dokumentumokban, és ha igen, akkor azok támogatják, vagy gyengítik a német civil hatalom szerepet?

A három külügyi kultúrpolitikai dokumentumban egyértelműen megfigyelhetőek a súlyponteltolódások. A „Koncepció 2000” legjelentősebb súlyponteltolódásainak a külügyi kultúrpolitikának az oktatáspolitikai súlyával történő növelése, a közvetítőszervezeteknek a külügyi kultúrpolitikában betöltött fontos szerepének az elismerése, és a fenntartható fejlődés megjelenése jelenti. Mindezek ellenére nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a német civil hatalmi szerepet bármely dokumentum tartalma gyengítené. Ennek oka alapvetően azzal magyarázható, hogy a külügyi kultúrpolitikai dokumentumok alapvetően más és más

nemzetközi környezetben szolgálják a német civil hatalmi szerepet. Ugyanakkor az egyértelműen megállapítható, hogy a „Szövetségi Kormány Konceptiója 2012” támogatja a legnagyobb mértékben azt. Ennek legfontosabb súlypontjai többek között a nemzetközi politika nyílt civilizálási szándéka, az egyértelmű alakítási szándék (mint például a multipoláris világ vagy a globalizáció esetében), a belföldön elért civilizációs állapot (mint például a jogállam, a szociális piacgazdaság, az emberi jogok érvényesülése) nemzetközi szintre történő átvitelének szándéka, a nemzetközi stabilitás fontosságának hangsúlyozása, az ENSZ BT. szerepének megerősítése, a nemzetközi rezsimek támogatása.

(Kérdés 3.) Felismerhetők-e a külügyi kultúrpolitikai dokumentumokban olyan súlypontok (alapelvek, célok, irányok), amelyek folyamatosan jelen vannak mindhárom dokumentumban?

Természetesen felismerhetőek olyan súlypontok, amelyek mindhárom külügyi kultúrpolitikai dokumentumban jelen vannak. Ezek közé tartozik többek között a pozitív Németország kép nemzetközi szinten történő kialakítása, partnerek és barátok megnyerése Németország számára, a kulturális párbeszéd kezdeményezése, a fejlesztéspolitikai és oktatási programok támogatása, a nemzetközi együttműködésekben a partnerség elvének hangsúlyozása, a kulturális, tudományos és oktatási csereeljárások támogatása, a nemzetközi és a multilaterális együttműködések ösztönzése.

(Kérdés 4.): A vizsgált pártalapítványok nemzetközi tevékenységének súlypontjai (alapelvek, célok, irányok) megfelelnek-e a német civil hatalom szerepnek?

Alapvetően megfelelnek, hiszen a civil hatalom célkijelölései és nemzetközi tevékenységének sajátosságai mind megfigyelhetőek a pártalapítványok esetében is. Így például az emberi jogok érvényesülésének, demokratikus folyamatoknak, a jogállamiságnak, a demokratikus-pluralista és a gazdaságilag hatékony rendszereknek a támogatása. A béketeremtés, a konfliktus megelőzés, a nemzetközi együttműködéshez és a nemzetközi rezsimek munkájához történő hozzájárulás. A közös partneri együttműködésekre történő törekvésnek és a német civilizációs állapot (jogállam, pluralizmus, szociális piacgazdaság) nemzetközi szintre történő helyezésének célja, amellyel egyben hozzá is járulhatnak a nemzetközi politikai rendszer civilizálásához.

(Kérdés 5.): Vannak-e súlyponteltolódások (alapelvek, célok, irányok) a vizsgált pártalapítványok nemzetközi tevékenységében, és ha igen, akkor azok támogatják, vagy gyengítik a német civil hatalom szerepet?

A pártalapítványok nemzetközi tevékenységében általánosan véve nincsenek lényeges súlyponteltolódások, mivel ezen a téren konszenzus van közöttük. Elfogadják az emberi jogoknak, a demokratikus alapértékeknek és a béke teljesülésének fontosságát. Az általuk alkalmazott tevékenységi formák (mint például a párbeszéd kialakítása, különböző cserék, fejlesztési együttműködések, stb.) és érdeklődési területeik (civil társadalom, demokratikus folyamatok támogatása, konfliktus megoldás, stb.) is nagyon hasonlóak. A súlyponteltolódások elsősorban az eltérő ideológiai (mint például kereszténydemokrata, keresztény-szociális, liberális, szociáldemokrata) értékelköteleződés miatti társadalomszemléletben fedezhetők fel. Tehát minden pártalapítvány elsősorban a saját maga által követett ideológia értékeit követi, és bizonyos esetekben ennek megfelelően alakítja ki kapcsolatait. Ez azonban alapvetően nincs hatással a civil hatalom szerep teljesülésére, mivel a demokratikus alapértékek teljesülésének elsődlegességében egyetértenek.

(Kérdés 6.): Felismerhetőek-e a pártalapítványok nemzetközi tevékenységében olyan súlypontok (alapelvek, célok, irányok), amelyek minden vizsgált pártalapítvány esetében jelen vannak?

Természetesen felismerhetőek. Ilyennek tekinthetők többek között a jogállamiság, a demokratikus elvek és folyamatok, az emberi jogok és a szociális piacgazdaság megvalósításának nemzetközi támogatása. A különböző fejlesztési együttműködések során a tudástranzfer (például az oktatás és a képzés területén) megvalósítása. A hosszú távú, személyes partneri kapcsolatokon alapuló hálózatok kialakítása. A béke megteremtéséhez történő hozzájárulás. A multilaterális együttműködések támogatása, a nemzetközi rezsimek (mint például az ENSZ és szervei) munkájához történő hozzájárulás. A partneri és együttműködési kapcsolatok támogatása.

A kutatói hipotézisek vizsgálata

Hipotézis (1): A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok súlypontjai (alapelvek, célok, irányok) támogatják a német civil hatalom szerep érvényesülését.

A hipotézis részben nyer igazolást.

A három vizsgált külügyi kultúrpolitikai dokumentum közül a „Külügyi Kultúrpolitika Jelentésben 1975” megjelenő súlypontok támogatják a legkevésbé a civil hatalom szerep érvényesülését. Ezzel szemben a „Koncepció 2000” súlypontjai között már több szempontból is felfedezhető a civil hatalom szerep érvényesülése. Míg a „Szövetségi Kormány Koncepciója 2012” egyben a civil hatalom szerep „programjaként” is értelmezhető.

Hipotézis (2): A külügyi kultúrpolitikai dokumentumok más-más hangsúlyokon keresztül támogatják a német civil hatalom szerepet.

Ezt a hipotézist igazolja a kutatás eredménye.

Fontos azonban látni két fontos körülményt. Egyrészt, a külügyi kultúrpolitikai dokumentumok tartalmát nagyban meghatározzák a különböző időszakok nemzetközi politikai viszonyai között kialakuló politikai folyamatok adta lehetőségek és mozgásterek. Mindezek következtében a mindenkori civil hatalom szerep is más-más hangsúlyokat kap. Másrészt, a német civil hatalom szerep tudományos lefektetése (Kirsta – Maull, 1996), mindem bizonnyal hatással van a később megjelenő (2000, 2012) külügyi kultúrpolitikai dokumentumok súlypontkijelöléseire. Ezáltal pedig a német civil hatalom szereppel történő megfeleltethetőségre.

Hipotézis (3): A pártalapítványok nemzetközi tevékenysége támogatja a német civil hatalom megvalósulását.

Ez a hipotézis is igazoltnak tekinthető.

A pártalapítványok nemzetközi tevékenységük során két fontos szempontból is teljesítik a német civil hatalom szerep megvalósulását. Egyrészt, a civil hatalom szereppel azonosítható értékeket követik és ezek megvalósításáért lépnek fel nemzetközi szinten. Másrészt, a civil hatalom szerep cselekvési mintái is felismerhetők nemzetközi tevékenységük során. Tehát működésük által hozzájárulnak a nemzetköz politikai rendszer civilizálásához.

Hipotézis (4): A pártalapítványok nemzetközi tevékenységük során ideológiai beállítottságuk szerint, eltérően, de támogatják a német civil hatalom szerep megvalósulását.

Ez a hipotézis is igazolódik.

Megállapítható, hogy a pártalapítványok eltérő ideológia (kereszténydemokrata, keresztény szociális, liberális, szociáldemokrata) elkötelezettségük ellenére is támogatják a civil hatalom szerepet. Ez azzal magyarázható, miszerint az általuk követett súlypontok (alapelvek, célok, irányok) és magatartási minták nagyon hasonlóak, így a különbségeik ellenére, a nemzetközi tevékenységük során közösen képesek fellépni a civil hatalom szerep támogatása mellett.

A kutatás hasznossága

A kutatás eredményei alapvetően a hard power hiányában lévő kis és közepes államok részére igyekszik feltárni azokat a további soft power opciókat, amelyek segítségével a külpolitika (külügyi kultúrpolitika) területén és a Public Diplomacy (pártalapítványok) segítségével sikeresen érvényt szerezhetnek hosszú távú politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális érdekeik és céljaik teljesülésének.

A kutatás részletesen feltárja és bemutatja a vizsgálat tárgyát képező német civil hatalom eszközrendszerek (külügyi kultúrpolitikai dokumentumok és pártalapítványok) elméleti és gyakorlati működésének azon sajátosságait, amelyek hatékonyan járulnak hozzá a német érdekek puha érvényesítéséhez. A kutatás a vizsgált külügyi kultúrpolitikai dokumentumok és a pártalapítványok tekintetében fontos hangsúlyt fektet a két eszközrendszer összefüggéseire, egymás kölcsönös támogatásának bemutatására.

A kutatás eredményeinek felhasználása több szempontból is hasznos gyakorlati segítségül szolgálhat a magyar külpolitika számára. Egyrészt, amikor feltárja azokat a lehetőségeket, irányokat és módszereket, amelyek az állami érdekérvényesítés meglévő eszközei mellett további lehetőséget teremthetnek a magyar nemzeti érdekek puha érvényesítésében. Másrészt, a német minta alapján létrehozott magyar pártalapítványok számára is hasznos információkkal szolgálhat a Public Diplomacy területén megvalósuló új stratégiák kialakítása során. Így összességében igyekszik hozzájárulni a magyar külpolitika irányvonalainak szélesítéséhez, esetlegesen elősegítve ezzel a hasznos adaptáció lehetőségét is.

A német külügyi kultúrpolitikai dokumentumok tartalmi elemzése által igyekszik feltárni azokat a puha érdekérvényesítési stratégiákat, amelyek fontos információul szolgálhatnak a hasonló hazai elképzelések kialakításakor. A pártalapítványok nemzetközi politikai tevékenységének (Public Diplomacy) olyan sikeres modelljét kívánja bemutatni, amely adaptálható mintául szolgálhat a magyar nem kormányzati szereplők soft powerének erősítésében is.

A jövőbeli kutatási irányok kijelölése szempontjából relevánsnak tekinthető a további sajátos német civil hatalmi eszközrendszerek (mint például az állami külügyi kultúrpolitikai közvetítő szervezetek) nemzetközi tevékenységének tanulmányozása. Majd az állami és a nem állami eszközrendszerek vizsgálati eredményeinek összehasonlítása. Továbbá a kutatás kiterjeszhető más nemzetek sajátos soft power eszközeinek kutatásaira is, ezzel inspirációt adva új nemzeti soft power vizsgálati területek megnyitására.

6. HIVATKOZÁSOK A TÉZISEKBEN

Auswärtiges Amt: „*Globalisierung gestalten – Partnerschaften aufbauen – Verantwortung teilen. Konzept der Bundesregierung.*” (Forrás: <https://www.auswaertiges-amt.de/blob/216964/09ff755d2f1ba268ce4ebc580da0082c/gestaltungsmachtekonzzept-dt-data.pdf>, Letöltés időpontja: 2019. augusztus 28.)

Beck, Ulrich (2013): *A német Európa. Új hatalmi térségek a válság jegyében.* Szeged, Belvedere Kiadó

Deutscher Bundestag (7. Wahlperiode, Drucksache: 7/4121): *Bericht der Enquete-Kommission Auswärtige politik gemäß Beschluß des Deutschen Bundestages vom 23. Februar 1973* (1975. október 7.). (Forrás: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/07/041/0704121.pdf>, Letöltés időpontja: 2019. július 12)

Die Welt (2018. július 4.): „*Deutschland ist ein unsolidarischer Trittbrettfahrer.*” (Forrás: <https://www.welt.de/debatte/kommentare/article178689794/Verteidigungspolitik-Deutschland-ist-ein-unsolidarischer-Trittbrettfahrer.html>, Letöltés időpontja: 2019. július 23.)

Frankfurter Allgemeine Zeitung (2019. június 13.): „*Amerikanische Truppen vom Deutschland nach Polen?*” (Forrás: <https://www.faz.net/aktuell/politik/trumps-praesidentschaft/trump-erwaegt-verlegung-von-truppen-von-deutschland-nach-polen-16234033.html>, Letöltés időpontja: 2019. augusztus 10.)

Gilpin, Robert (2004): *Nemzetközi politikai gazdaságtan.* Budapest, Budapest Centre for International Political Economy

Institut für Auslandsbeziehungen (IfA) (Forrás: <https://www.ifa.de/organisation/>, Letöltés időpontja: 2019. augusztus 28.)

Mann, Thomas (1960): *Betrachtungen eines unpolitischen.* Második átnézett kiadás. Frankfurt an Main, S. Fischer Verlag (Forrás: <https://epdf.pub/betrachtungen-eines-unpolitischen.html>, Letöltés időpontja: 2019. december 13.)

Neue Zürcher Zeitung (2019. április 3): „*Deutschlands Multilateralismus hat auch eine militärische Seite: Sie ist teuer und heisst Nato.*” (Forrás: <https://www.nzz.ch/meinung/nato-deutschlands-multilateralismus-hat-eine-militaerische-seite-ld.1472458>, Letöltés időpontja: 2019. augusztus 10.)

Schwarz, Hans-Peter (1986): *Adenauer. Der Aufstieg 1876-1952.* Harmadik átnézett kiadás. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt,

Szilágyi István (2013): *Geopolitika.* Pécs, Publikon Kiadó, 204-205 pp.